

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ІНФОРМАТИКИ І ПРАВА

О. В. ПРУДНИКОВА

**ФЕНОМЕН ІНФОРМАЦІЙНОЇ
КУЛЬТУРИ: ОНТОЛОГІЧНИЙ СТАТУС
ТА СОЦІОАНТРОПОЛОГІЧНІ
ДЕТЕРМІНАНТИ**

Монографія

За загальною редакцією
професора *О. П. Дзьобаня*

Харків
«Право»
2017

УДК 1:316.4:008

ББК 87.6

П85

Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту інформатики і права Національної академії правових наук України (протокол № 1 від 31 січня 2017 р.)

Рецензенти:

О. С. Александрова – доктор філософських наук, професор, декан історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка;

В. О. Кошилов – доктор філософських наук, професор, декан гуманітарного факультету Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського;

Г. О. Нестеренко – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри інновацій та інформаційної діяльності в освіті Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Прудникова О. В.

П85 Феномен інформаційної культури: онтологічний статус та соціоантропологічні детермінанти : монографія / О. В. Прудникова ; за заг. ред. О. П. Дзьобаня. – Харків : Право, 2017. – 496 с.

ISBN 978-966-937-173-7

У монографії висвітлюється феномен інформаційної культури на рівні філософського узагальнення. Основна увага зосереджена на висвітленні світоглядно-методологічних орієнтацій у рефлексії інформаційної культури як відкритої динамічної системи, дослідженні становлення й розвитку типологічних та структурно-функціональних модусів інформаційної культури. Проаналізовані роль та місце засобів масової комунікації в онтологічному полі інформаційної культури, виокремлені детермінанти становлення інформаційної культури у вітчизняній соціальній реальності та визначений інформаційно-культурний потенціал України.

Видання розраховане на фахівців, експертів і вчених, викладачів, аспірантів, студентів, державних службовців та всіх, хто цікавиться проблемами інформаційної культури, інформації, інформаційних комунікацій, інформаційного суспільства.

УДК 1:316.4:008

ББК 87.6

*При повному або частковому відтворенні матеріалів монографії
посилаання на видання є обов'язковим*

ISBN 978-966-937-173-7

© Прудникова О. В., 2017

© Видавництво «Право», 2017

Передмова

Протягом усього періоду розвитку людської цивілізації життя людей постійно змінювалось, наповнюючись застосуванням усе нових і нових технологій. Друга половина ХХ ст. і початок ХХІ ст. характеризуються бурхливим розвитком і широким використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

Розвиток людства постійно потребує як теоретичного аналізу минулого, так і створення прогностичної моделі розвитку суспільства. Протягом останніх 50–60 рр. відбувається активний дискурс, пов'язаний зі зміною визначальних характеристик сучасного суспільного устрою та його переорієнтацією із матеріальних носіїв на інформаційні пріоритети та домінуючі знання у побудові соціальної інфраструктури. Формується єдине інформаційне середовище, яке визначає нову культуру як суспільства в цілому, так і кожної людини окремо. Сучасний етап розвитку цивілізації характеризується тим, що жодна сфера буття людини не може нормально функціонувати й розвиватися без сучасного й повного забезпечення необхідною інформацією, вміння її швидко, якісно й адекватно сприймати, зберігати, обробляти, використовувати і передавати.

Проблеми, пов'язані з інформацією і з усіма похідними від неї феноменами, мають велике значення для будь-якої людської спільноти у зв'язку зі вступом сучасної світової спільноти в інформаційну еру свого розвитку. Сучасна інформаційна епоха, яка з проекту перетворилась на реальність, уже виявляє як сильні, так і слабкі свої сторони, проявляється у нових формах і феноменах, породжує небувалі можливості й ризики. Останні роки характеризуються активним впровадженням нових інтелектуальних інформаційних технологій в усі сфери й види людської діяльності; глобально поширилася по всіх країнах і континентах інформаційна мережа Інтернет. Інформаційна сфера активно перетворюється у віртуальне середовище цієї мережі.

Інформація завжди впливала як на формування особистості, її світогляд, стереотипи поведінки, ступінь громадської активності та загальну культуру як окремих індивідів, різних груп, так і суспільства в цілому. Зростаючі інформаційні потоки роблять процеси сприйняття, розуміння та оцінювання інформації все більш складними.

Процес інформатизації суспільства активізувався в усьому світі, що потребує значного підвищення інформаційної культури як окремої особистості, так і соціальних груп. Починається вона з розуміння ролі інформації в суспільстві, яка призводить до змін багатьох соціально-економічних, політичних

і духовних уявлень, вносить якісно нові риси в життя людини, а наслідком є значне збільшення чисельності працюючих у сфері інформаційної діяльності та послуг. Сьогодні сукупність інформаційних потоків навколо кожної людини настільки велика, різноманітна й розгалужена, що вимагає від неї не тільки знання законів інформаційного середовища й уміння орієнтуватися в них, а й безпосередньої участі у його формуванні та перетворенні, сприянні інформаційним контактам.

Одним із найяскравіших явищ епохи інформатизації стає формування нової культури, тому у ситуації, що складається сьогодні, виникла необхідність у глибокій розробці категорії «інформаційна культура» і проблем, пов'язаних із формуванням інформаційного суспільства. Інформаційна культура задає, формує інформаційні програми діяльності, які виступають у духовному світі особистості й суспільства і як орієнтири-цілі, і як імперативи-приписи, і як вимоги, і як заборони. Тим самим інформаційна культура виконує функцію і умови, і фактора, і критерію ступеня розвиненості особистості й суспільства.

Постіндустріальний стан людської цивілізації правомірно пов'язують з розвитком інформаційного суспільства – суспільства, рівень якого у вирішальному ступені визначається кількістю і якістю накопиченої інформації, її свободою та доступністю. Виникнення інформаційного суспільства нерозривно пов'язане з усвідомленням фундаментальної ролі інформації у суспільному розвитку, розглядом у широкому соціокультурному контексті таких феноменів, як інформаційні ресурси, нові інформаційні технології, інформатизація.

Насиченість соціуму інформацією, подіями, мобільність і гнучкість соціокультурної динаміки зумовлюють необхідність філософського осмислення теорії інформаційного суспільства, дослідження концептуальної гуманістичної основи цього суспільства, новою його якістю – інформаційною культурою. Виникла необхідність забезпечити адекватність освіти динамічним змінам, що відбуваються в природі і суспільстві, всьому оточуючому людину середовищу, збільшеному обсягу інформації, стрімкому розвитку інформаційно-комунікаційних технологій.

Становлення інформаційного суспільства зажадало забезпечити адекватність освіти динамічним змінам, що відбуваються в природі й суспільстві, всьому навколишньому середовищу, збільшеному обсягу інформації, стрімкому розвитку нових інформаційних технологій. Особливого значення в інформаційному суспільстві набуває підвищення інформаційної культури. Сьогодні є всі підстави вести мову про формування нової інформаційної культури, яка може стати елементом загальної культури людства. Такою стануть знання про інформаційне середовище, закони його функціонування,

уміння орієнтуватися в інформаційних потоках. Інформаційна культура поки що є показником не загальної, а, швидше, професійної культури, але з часом стане важливим чинником розвитку як кожної особистості, так і кожної соціальної спільноти.

Поняття «інформаційна культура» характеризує одну з граней культури, що пов'язана з інформаційним аспектом життя людей. Роль цього аспекта в інформаційному суспільстві постійно зростає; і сьогодні сукупність інформаційних потоків навколо кожної людини така велика, різноманітна і розгалужена, що вимагає від неї знання законів інформаційного середовища і уміння орієнтуватися в інформаційних потоках. Інакше вона не зможе адаптуватися до життя в нових умовах, зокрема, до зміни соціальних структур, наслідком якої буде значне збільшення чисельності працюючих у сфері інформаційної діяльності та послуг.

У широкому сенсі під інформаційною культурою розуміють сукупність принципів і реальних механізмів, що забезпечують позитивну взаємодію етнічних і національних культур, їх з'єднання у загальний досвід людства.

У вузькому сенсі – оптимальні способи поведінки із знаками, даними, інформацією й представлення їх зацікавленому споживачеві щодо вирішення теоретичних і практичних завдань; механізми вдосконалення технічних засобів виробництва, зберігання та передачі інформації; розвиток системи навчання, підготовки людини до ефективного використання інформаційних засобів й інформації.

Історія інформаційної культури налічує тисячоліття. Точною відліку логічно визнати момент зміни формального відношення до сигналу ситуації, яке було властиве тваринному світу, на змістовне, властиве виключно людині. Обмін змістовними одиницями послужив основою розвитку мови. До появи писемності становлення мови викликало до життя обширну гаму вербальних методик, породило культуру поведінки із сенсом і текстом. Письмовий етап концентрувався навколо тексту, що увібрав у себе все різноманіття усної інформаційної культури.

Інформаційну культуру людства в різний час приголомшували інформаційні кризи. Одна з найбільш значних кількісних інформаційних криз привела до появи писемності. Усні методики збереження знання не забезпечували повного збереження зростаючих обсягів інформації та фіксації інформації на матеріальному носіїві, що породило новий період інформаційної культури – документальний. До його складу увійшла культура спілкування з документами: «вигтягання» фіксованого знання, кодування та фіксації інформації; документографічного пошуку. Оперування інформацією стало легше, зазнав зміни образ мислення, але усні форми інформаційної культури не тільки не

втратили свого значення, але й збагатилися системою взаємозв'язків з письмовими. Чергова інформаційна криза викликала до життя комп'ютерні технології, які модифікували носій інформації, а також автоматизували деякі інформаційні процеси.

Сучасна інформаційна культура увібрала у себе усі свої попередні форми та з'єднала їх в єдиний засіб. Як особливий аспект соціального життя вона виступає як предмет, засіб і результат соціальної активності, відображає характер і рівень практичної діяльності людей. Це результат діяльності суб'єкта і процес збереження створеного, розповсюдження і споживання об'єктів культури.

У даний час створюється база щодо формування суперечності між категорією індивідів, інформаційна культура яких формується під впливом інформаційних технологій та відображає нові зв'язки й відносини інформаційного суспільства, і категорією індивідів, інформаційна культура яких визначається традиційними підходами. Це створює різні рівні її якості за однакових витрат сил і часу, що пов'язане зі зниженням можливостей творчого прояву одних суб'єктів порівняно з іншими.

Інформаційна культура може розглядатися як складова частина загальної культури, орієнтована на інформаційне забезпечення людської діяльності. Інформаційна культура відображає досягнуті рівні організації інформаційних процесів та ефективності створення, збирання, зберігання, опрацювання, подання і використання інформації, що забезпечують цілісне бачення світу, його моделювання, передбачення результатів рішень, які приймаються людиною.

Існуючі публікації з проблеми інформаційної культури констатують наявність величезного емпіричного матеріалу, актуальність і значущість цієї проблеми, підвищення її ролі в системі управління суспільними процесами. Разом з тим саме поняття «інформаційна культура» остаточно не розкрито і тлумачиться по-різному унаслідок наявності низки методологічних підходів. Ці проблеми намагаються вирішити як фахівці в галузі інформатики, кібернетики, педагогіки, психології, так і в галузі філософії, щоправда, значно менше.

Необхідність наукового дослідження феномену інформаційної культури на рівні філософського узагальнення зумовлена низкою підстав. Передусім, зазначена проблема концентрує увагу на досягнутому рівні поведінки з інформацією, дозволяє судити про спрямованість і швидкість зміни інформаційних процесів і, таким чином, прогнозувати її подальший розвиток, що зумовлює актуальність світоглядних аспектів проблеми.

Крім того, дослідження особливостей формування та розвитку інформаційної культури визначається практичними потребами, оскільки сприяє осмисленню якісних соціальних змін, особливо характерних для сучасного

етапу розвитку цивілізації, показуючи тим самим суперечливий характер досліджуваного феномену. Це визначає актуальність соціально-праксеологічного аспекту проблеми монографії. Важливість філософського осмислення проблеми інформаційної культури визначається також недостатністю її дослідження в рамках окремих наук (педагогіка, інформатика та ін.). Це зумовило необхідність глибокого аналізу світоглядних, соціальних і методологічних аспектів проблеми інформаційної культури.

Необхідно окремо відзначити недостатню розробленість проблеми інформаційної культури у філософському аспекті. Багато в чому це зумовлено багатозначністю понять «інформація» й «культура», які й визначають зміст дефініції «інформаційна культура». Це визначає необхідність філософського осмислення інформаційної культури, значення і роль якої зростає пропорційно збільшенню обсягу інформації у суспільстві.

Інформатизація суспільства й динаміка інформаційних потоків породили проблему кризи соціокультурної ідентифікації: у процесах соціалізації особистості в сьогоdnішньому інформаційному світі намітилися радикальні розриви й несумісності орієнтирів і цінностей. Криза соціокультурної ідентичності постає як складний соціокультурний феномен: саме в актуальному просторі інформаційної культури надзвичайно ускладнені процеси ідентифікації спільнот і одиничних соціальних суб'єктів – виявляються втраченими багато компонентів гносеологічних і ціннісних орієнтацій. Особливо це є актуальним у зв'язку зі стрімким збільшенням мережевих користувачів, розвитком комп'ютерних технологій, прискореними темпами інформатизації суспільства і незрозумілими наслідками цих процесів.

Пильну увагу дослідників до проблеми інформаційної культури обумовлено також глобальністю і надзвичайною активністю сучасних інформаційних процесів. Інформаційні загрози все більше здійснюють негативний вплив на розвиток особистості, її здоров'я, політичні орієнтації, ідеологічні установки, життєві запиту, а також впливають на процеси реалізації загальнодержавних програм, на національні інтереси та соціокультурні потреби людей. Інформаційні загрози суспільній свідомості виражаються у зниженні загального рівня культури населення, втрагі духовних цінностей, у поширенні антигуманних ідей і, як наслідок, у неадекватній поведінці окремих осіб, груп і суспільства у цілому.

Комплексне дослідження формування інформаційної культури як складової загальної культури людини, специфіки соціокультурної регуляції в інформаційному суспільстві, діалектичному взаємозв'язку віртуальної і класичної реальності дозволяє винаходити все досконаліші способи комунікації, що функціонують у віртуальному просторі.

Монографія виконана в рамках науково-дослідних програм Центру філософії інформаційного права Науково-дослідного інституту інформатики і права Національної академії правових наук України.

Уявляється, що дана монографія зможе певним чином стимулювати науковий дискурс стосовно подальшого змістовного збагачення тезаурусу соціально-філософської рефлексії інформаційної культури і на цій підставі сприяти творчому доопрацюванню топологічної схеми співвідношення інформаційного суспільства й факторів інформокультурогенезу, яка започаткована у попередніх публікаціях автора.

РОЗДІЛ 1

СВІТОГЛЯДНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОРІЄНТАЦІЇ В РЕФЛЕКСІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

1.1. Культура як специфічна соціальна реальність

Філософське дослідження культури передбачає перш за все визначення сутності й змісту поняття «культура» з метою вироблення робочого визначення, навколо якого будуть будуватися концептуальні конструкції всього подальшого дослідження проблеми інформаційної культури. Однак визначення поняття «культура» справа настільки складна, як і невдячна. Не випадково сьогодні у філософській та культурологічній літературі нараховується величезна кількість дефініцій, що вказує, з одного боку, на об'єктивну складність самого феномену культури, а з другого – на важливість методологічно коректного підходу до нього.

Існує надзвичайно велика кількість визначень культури, запропонованих різними дослідниками, які працювали в рамках різних теоретичних підходів, однак жодне з визначень не є універсальним і загальноприйнятим. Як зазначають Л. Діденко та В. Кондрашова-Діденко, термін «культурний» дотепер визначають по-різному, оскільки кожний учений базується на конкретному підході до розуміння самого поняття «культура» і/або виходить зі свого специфічного предметного поля дослідження. Зважаючи на окреслений обмежувач, згадані дослідники пропонують такі визначення культури, як: 1) усе те, що створила людина своїми руками та розумом/інтелектом; 2) система знання; 3) система вмінь, навичок, технологій, компетенцій, потрібних для розв'язання конкретних проблем у країні загалом і/або окремій її підсистемі економіці, політиці, юриспруденції тощо; 4) система цінностей, переконань та установок; 5) «набір технік для адаптації до навколишнього середовища та інших людей»; 6) «форми

життєдіяльності людей у єдності і відмінностях історії людства» тощо¹.

Понад сорок років тому французький соціолог Абраам Моль у своїй книзі «Соціодинаміка культури» нарахував близько 250 визначень культури², сьогодні їх число перевищує тисячу. Таке різноманіття дефініцій породжує загрозу необачного суб'єктивного вибору одного з них. Станіслав Лем якось зауважив, що складність визначення культури на кшталт складності визначення феномену життя: начебто всі розуміють її сутність, але в той же час дати точну дефініцію практично неможливо.

Вивчення культури пройшло шлях від філософського, абстрактно-теоретичного аналізу до наукового, заснованого на застосуванні методів емпіричних досліджень. Однак накопичення наукових знань про культуру не скасовує, а навпаки, посилює необхідність філософського осмислення цього явища – вже на основі величезного емпіричного матеріалу, зібраного в рамках етнології, культурної антропології, соціології культури та багатьох інших дисциплін, пов'язаних із дослідженнями культури.

Початок філософського аналізу феномену культури можна виявити вже в античності. В рамках античної філософії були сформульовані поняття «техне» – практичної діяльності, що створює предметний світ, який оточує людину; «мімесис» – відтворення реальності, наслідування їй. Антична думка сформулювала поняття «пайде» – спеціально організованої діяльності з розвитку, формування людини. В рамках античної філософії були відрефлексовані відмінності між різними типами мислення, що відобразилося в розрізненні понять «міфос» і «логос». Нарешті, антична філософія усвідомлювала надзвичайний стан людини у світі, що відображено у формулі Протагора «людина є міра всіх речей», а також соціальну природу людини, зафіксовану в аристотелівському визначенні людини як політичної тварини.

Велике значення для подальшого розвитку уявлень про сутність культури мало введене Цицероном поняття *humanitas*, що характеризує людину як істоту, наділену особливою гідністю.

¹ Діденко, Л. В. Культуро-чинник сучасного трансформування країнової економіки: філософсько-економічна візія [Текст] / Л. В. Діденко, В. І. Кондрашова-Діденко // Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. / гол. ред. В. М. Васькевич. – К., 2016. – Вип. 112 (9). – С. 204.

² Моль, А. Социодинамика культуры [Текст] / А. Моль ; пер. с фр. ; вступ. ст., ред. и примеч. Б. В. Бирюкова [и др.]. – М. : Прогресс, 1973. – 405 с.